

Glesbygdsverksamhet för äldre

— En utvärdering

James Winoy

En glesbygdskommuns försöker att aktivera de äldre, vars sociala relationer drabbats svårt av utflyttningen, genom att stödja nystartandet av föreningar. Verksamheten har under sina första fem år givit gott resultat främst genom flitigt deltagande och att huvudintresset varit den sociala gemenskapen.

James Winoy är sociolog och har sedan mitten av 70-talet arbetat på Socialmedicinska institutionen i Umeå med utvärderingar av hälsoinriktade program.

Vad händer i en glesbygd när byarna avfolkas och bara de äldre bor kvar? Vad kan en kommun göra inom ramen för äldreomsorgen?

Detta är två frågor som skall behandlas i denna artikel. Problemet kommer att illustreras av exempel Lycksele kommun.

Lycksele kommun är en inlandskommun i Västerbotten och har under 60-talet drabbats av stor ut- och omflyttning. Lycksele tätort har 8 000 av kommunens 14 500 invånare. Av dessa 14 500 är 2 500 äldre än 65 år. Detta är inte någon hög andel äldre jämfört med landet i övrigt. Ser man däremot på skillnaderna inom kommunen är de mycket stora, vissa byar består av över 50 % äldre medan tätorten har 7 %.

Service som affär, post och skola har på många ställen försvunnit. I hela kommunen på 5 500 km² (lika stort som hela Hallands län) finns nu bara 16 orter med livsmedelsaffär.

I denna situation, där förändringen något avstannat under 70-talet, drabbas den sociala gemenskapen mycket hårt. Naturliga samlingspunkter försvinner och även den gemenskap som följer av att man har samma sysselsättning i byarna, jord- och skogsbruk.

Människorna är sociala varelser och har som sådana behov av kontakt med andra människor. Man kan som Ringen¹ tala om att människorna har en social förankring i sina relationer till andra. Man kan också tala om en materiell, lokal och kulturell förankring. Allt handlar om relationer, till materiella ting, till den geografiska närheten och till värderingsmönstret i den kultur man lever i. I en snabb strukturomvandling kommer alla dessa typer av förankring att förändras. Svårast i denna förändring har de äldre.

I en glesbygd är det de äldre som drabbas hårdast därför att de får allt svårare att förflytta sig. De följer inte med i utflyttningen samtidigt som de tvingas att bli allt rörligare på hemorten eftersom all service och "liv" i byarna försvinner.

Hur startade det?

I början av 70-talet uppmärksammade tjänstemän och politiker denna situation och började fundera på vad de kunde göra. Efter möten med de äldre utkristalliserades ett förslag. Man sökte anslag från socialstyrelsen för att kunna starta hobbyföreningar för pensionärer, Målsättningen för verksamheten var "att stimulera och aktivera pensionärerna att själva påverka sin situation". Detta skulle man göra genom att inspirera pensionärerna att sammansluta sig i intresseföreningar och att ge ekonomiskt bidrag.

Av socialstyrelsen fick man under åren 1974–1979 75 % av kostnaderna för att rusta upp lokaler

De äldre följer inte med i utflyttningen, samtidigt tvingas de att bli rörligare på hemorten då all service och allt "liv" försvinner.

och köpa inventarier till dessa föreningar. Kommunen spred så information om möjligheterna att få bidrag och hjälpte även till att starta föreningar. Sedan lät man föreningarna stå på egna ben och inordnade dem i den ordinarie föreningsstödsverksamheten. Föreningarna bestämde således vad de ville syssla med och sökte bidrag för kostnaderna för detta. För upprustning fick man i första hand bidrag för material, arbetet stod medlemmarna ofta för själva. Föreningarna formades som hobbyföreningar med väv- och snickeriarbete som centrala temata.

Fram till 1980 hade 17 föreningar kommit igång till en sammanlagd kostnad av 800 000 kronor. Av dessa har tre-fjärdedelar gått direkt till föreningarna och resten till en projektledare som hållit i verksamheten 1977–1979.

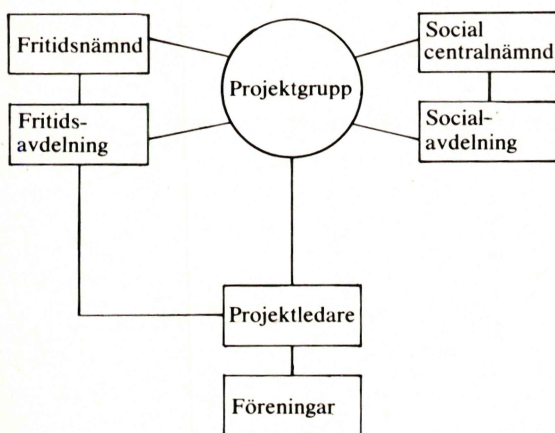
Den organisation som man byggde upp syns i figur 1. Eftersom satsningen ingår som en del i äldreomsorgen är det Sociala centralnämnden som är ytterst ansvarig för verksamheten, medan Fritidsnämnden är den nämnd som smidigast tar hand om olika föreningsverksamheter och blir därför central i satsningen. Uppläggningsen innebär också att föreningarna blir som alla andra föreningar när väl initialkostnaderna är betalda.

En fjärdedel av pensionärerna i kommunen är 1980 aktiva i föreningarna.

Verksamheten utvärderas

Verksamheten utvärderades av Socialmedicinska

Figur 1. Organisationsmodell för verksamheten

Intresset visar att det behövs något som kan återställa delar av gemenskapen som försvann med avfolkningen.

institutionen vid Umeå universitet under 1979.² Ett antal orter valdes beroende på likhet i storlek men med olika föreningsverksamhet så att en jämförelse skulle vara möjlig utifrån faktorer som kan påverka föreningsbildandet och verksamheten. De två största orterna i kommunen valdes också. I de mindre byarna intervjuades samtliga över 65 år medan i de större endast en del av de äldre. På detta sätt erhöles sex grupper med ungefär samma antal individer. Slutgiltigt intervjuades 172 pensionärer, 69 var medlemmar och resten icke-medlemmar i byar med respektive utan förening. Intervjuerna tog upp fritidsaktiviteter, möjlighet till dylikt och olika aspekter på föreningarna. Bortfallet var 19%, mest beroende på sjukdom och oanträffbarhet. Resultatet nedan baseras på denna utvärdering.

Effekterna av den här verksamheten kan ses på flera olika sätt. I den här artikeln skall i första hand effekterna i byarna och hos de enskilda personerna beskrivas.

Deltagandegraden är mycket hög. Man träffas en till två gånger i veckan och 75% av medlemmarna är med någon gång i månaden. Under 1979 hade man i genomsnitt 93 registrerade sammankomster (med minst fem deltagare) per förening. Denna intensiva aktivitet måste ovillkorligen sätta sina spår i byarna som ju till stor del består av de äldre som är medlemmar. Fyrtio procent menade t ex att de blivit mera utåtriktade och att de umgås mer med andra numera. Varannan anger att de fått mera kontakter (föreningsmedlemmar oräknade).

Föreningarna är ett nytt sätt att umgås. Tidigare träffades man i frågor som rörde praktiskt gemensamma angelägenheter, men i dag finns inte dessa längre och föreningarna blir nu skälet för att träffas. Intresset visar att det behövs något som kan återställa delar av gemenskapen som försvann med avfolkningen. Hobbyföreningarna är en storstadsföreteelse som nu introducerats på landsbygden. Medlemmarna försöker emellertid göra verksamheten

::::::::::::::::::::::::::::::::::
*På den individuella nivån är det den ökade
 aktiviteten som är viktig, men framförallt är
 det den ökade gemenskapen.*
 ::::::::::::::::::::::::::::::::::

till något som har sin grund i deras livsmönster. Detta kommer till uttryck i att de tillverkar de saker som de förr i tiden var tvungna att göra själva eftersom det inte gick att köpa dem. De är fortfarande inriktade på bruksvärdet av det tillverkade och kan nu få en annan tillfredsställelse när det inte är av tvång. Detta märks också i deras strävan efter att återuppliva gamla sätt att tillverka.

Upprustningen av lokaler för de äldre är samtidigt en upprustning för alla i byarna eftersom lokalerna också kan användas till andra typer av träffar. Föreningarna skapar på detta sätt grogrund för en ny gemenskap i byarna.

De vanligaste aktiviteterna i föreningarna var:

snickeri	stickning
näverslöjd	virkning
rotslöjd	fiskmjärdar
keramik	nätknytning
kopparslöjd	kurser i bilmekanik
olika slags vävning	studiecirklar om hembygden

På den individuella nivån är det den ökade aktiviteten som är viktig, men framför allt är det den ökade gemenskapen. Att få träffa andra anses av 60% som det som är bra med föreningen. Att få syssla med något praktiskt uppgår endast 20% som det viktigaste. Ökad aktivitet eller allmänt hög aktivitet och stark social förankring vet vi har starka samband med hälsan, speciellt bland de äldre. En undersökning av de som hamnat på ålderdomshem respektive långvård visar att de senare har en betydligt svagare förankring sett både i primär- och sekundärgrupper (föreningskamrater eller dylikt)³. I en tioårig studie i USA har man nyligen funnit att den sociala kontakten är en viktig faktor för dödlighet. Viktigast är kontakten med nära anhöriga men kontakten med föreningar är också mycket viktig⁴. På sikt kan alltså denna verksamhet ha stor betydelse för hälsan och välbefinnandet hos de äldre som är med.

Av utvärderingen framgår det vidare att det i första hand är de som är och vill vara aktiva och träffa andra som är medlemmar. Bland de, som inte är med finns både de som skulle behöva vara med ur aktivitets- och kontaktsynpunkt och de som är aktiva på annat sätt. De förra kan komma ikläm och bli mera utanför byns kontaktnät genom föreningen. Men föreningen kan också vara en faktor för att aktivera utan att man behöver institutionalisera vare sig pensionärerna eller aktiviteterna. Andra skillnader mellan medlemmarna och de som inte är det är att man anser sig ha något sämre hälsa som icke-medlem. Detta är dock inte viktigaste orsaken till att man inte är med, 20% uppger detta som skäl men 50% uppger bristande intresse och 25% att man inte hinner. Det finns däremot inga skillnader på civilstånd och om man bor ensam eller ej eller om man har tidigare erfarenhet av föreningsliv. Medlemmarna har färre barn men har inte mindre kontakt med dessa. En sideeffekt av verksamheten är att de äldres syn på kommunen blir positivare. Så uppger 60% av medlemmarna att de fått en positivare syn på kommunen som en följd av att kommunen gjort dessa insatser.

Andra kommuner som också satsat på de äldre

I Gällivare, Jokkmokk och Vilhelmina kommuner har man också byggt upp aktiviteter för de äldre. I Gällivare centraliserat till ett fåtal orter och med lunchservering och i de andra även med centraliserade lokaler och löst respektive hårt knutet till den kommunala fritidsverksamheten. Flexibiliteten, aktiviteten och möjligheten för alla i kommunen att vara med är störst i Lycksele och denna modell torde vara den som på sikt är effektivast.

Utvärderingens resultat och nytta

Utvärderingen visar att kommunen för en förhållandevis ringa summa har fått igång en stor grupp äldre

::::::::::::::::::::::::::::::::::
*Ökad aktivitet eller allmänt hög aktivitet och
 stark social förankring vet vi har starka sam-
 band med hälsan, speciellt bland de äldre.*
 ::::::::::::::::::::::::::::::::::

En sidoeffekt av verksamheten är att de äldres syn på kommunen blir positivare.

att aktivera sig och få en gemenskap och livligare aktivitet i avfolkningsbyarna. Det verkliga värdet av kommunens insatser beror på hur man från kommunens sida vill agera i framtiden. Satsar kommunen på att upprätthålla verksamheten och att se till att alla i kommunen boende äldre får samma möjlighet att vara med i en förening så kan effekterna bli stora. Om Berg och Dahls³ fynd är giltiga för Lycksele kommun kan man räkna med vissa visserligen svårvärderade men ändå viktiga effekter. Nämligen att intagningsåldern på ålderdomshem och långvård ökar samtidigt som kravet på samaritverksamhet ökar.

Ett starkare sekundärt nätverk med stöd av hemsamarit kan förlänga hemmaboendet.

Utvärderingen pekar på de stora utvecklingsmöjligheter verksamheten har och föreslår att projektorganisationen utökas med kulturnämnden för att ytterligare kunna bredda verksamheten och kontakten utåt andra grupper i byarna. Ett annat område att rikta in sig på är att skapa förutsättningar för de som har lång väg och ingen möjlighet att själva ta sig till föreningslokalerna. De långa avstånden är ett specifikt och allvarligt problem för glesbygden.

Utvärderingen har i värderingen av hobbyverksamheten för pensionärer i Lycksele kommun haft betydelse genom att den har pekat på vilka effekter som satsningen fått, visat på vad som skett hittills som ett underlag för kommunens planering och gett förslag på framtida arbete.

Ett starkare sekundärt nätverk med stöd av hemsamarit kan förlänga hemmaboendet.

Avsaknaden av kommunalt transportmedel är ett problem men hittills har detta lösts genom samåkning i egna bilar utan ersättning eller med privat ersättning. Detta har fungerat men det har under undersökningstiden varit en stadig debatt om att lösa detta på något annat sätt.

Sträckor på över 5 km är inte ovanligt vilket i sig leder till ganska höga transportkostnader. Bidrag från kommunen har diskuterats men visade sig vara svårlöst. Däremot arbetar man på möjligheterna att använda föreningsstödet till reseersättning bla på så sätt att man bildar föreningar utan lokal och dessa hyr in sig i grannbyns lokal. Föreningsstödet användes då till hyra och reseersättning. Fler får då möjlighet att delta i verksamheten.

REFERENSER

1. Ringen, S.: Den sociale forankring. Arbeidsnotot nr 82 från Levekårsundersökelsen, Bergen, 1976.
2. Winoy, J.: Ny gemenskap bland pensionärer. En utvärdering av hobbyföreningar bland äldre i Lycksele kommun. Socialstyrelsen redovisar 1981: 17
3. Berg, S. & Dahl, L.: Orsaker till flyttning till servicelägenhet, ålderdomshem och långvård. SPRI, 1978.
4. Berkman, L. & Syme L.: Social network, host resistance and mortality: A nineyear follow-up study of Alameda county residents. Am J Epidemiology, Vol 109, 1979.